

સ્વતંત્રતાની ઝંખના કરતી નારીની કથા – ‘સ્વેચ્છા’

કિંજલ એ.રબારી

(JRF)

(ગુજરાતી વિભાગ, ભાષા-સાહિત્ય ભવન, ગુજરાત યુનિવર્સિટી, અમદાવાદ.)

પોતાની જાતને ‘સોશિયાલિસ્ટ ફેમિનિષ્ટ’ તરીકે ઓળખાવનાર અને ગુટર આંધ્રપ્રદેશમાં જન્મેલા તેલુગુ લેખિકા પી. લલિતાકુમારી (POPURI LALITAKUMARI) જેમણે પોતાની સ્વર્ગસ્થ બહેનની યાદમાં ‘વોલ્ગા’ ઉપનામ રાખ્યું, તેમના દ્વારા ઈ.સ. ૧૯૮૭માં ‘સ્વેચ્છા’ નામે તેલુગુ ભાષાની પ્રથમ નારીવાદી નવલકથા રચાઈ. આ નવલકથાઓ અંગ્રેજી અનુવાદ નેશનલ બુક ટ્રસ્ટ દ્વારા A Quest For Freedom નામે થયો. મૂળ નવલકથા પ્રકાશિત થયાના તેત્રીસ વર્ષ પછી તેનો ગુજરાતી અનુવાદ ૨૦૨૧માં અરુણોદય પ્રકાશન દ્વારા પ્રકાશિત થયો છે, જેના અનુવાદક મીનલ દેવે છે. આ કૃતિ ૧૯૮૭માં ‘ચપલા’ સામાયિકમાં પ્રગટ થઈ હતી. ‘સ્વેચ્છા’ નારીવાદી નવલકથાને દિલ્હી સાહિત્ય અકાદમી દ્વારા વર્ષ ૨૦૨૩ના શ્રેષ્ઠ ગુજરાતી અનુવાદ તરીકે નવાજવામાં આવી છે.

સર્જક વોલ્ગાએ નવલકથા, નવલિકા, નાટક, કાવ્ય, તથા ફિલ્મ સ્ક્રિપ્ટરાઈટિંગના ક્ષેત્રમાં મહત્વનું યોગદાન આપ્યું છે. વળી, તેમણે કેટલીક કૃતિઓને તેલુગુ ભાષામાં અનુવાદિત પણ કરી છે. વોલ્ગાને ‘સ્વેચ્છા’ માટે શ્રેષ્ઠ નવલકથાનો પુરસ્કાર તથા શ્રેષ્ઠ નારીવાદી લેખનનો પુરસ્કાર પ્રાપ્ત થયો છે. આ સિવાય તેમને ૨૦૧૫માં ‘વિમુક્તા’ માટે રાષ્ટ્રીય સાહિત્ય અકાદમીનો તેલુગુ ભાષાનો પુરસ્કાર પણ મળેલ છે.

‘સ્વેચ્છા’ એક એવી સ્ત્રીની કથા છે જે પોતાના અસ્તિત્વને પામવા મથામણ આ કરે છે, પોતાની સ્વતંત્રતાને શોધતી, સ્વને શોધવા સંઘર્ષ કરતી, સમાજ દ્વારા થતા અત્યાચારોનો ભોગ બનેલી સ્ત્રીઓ માટે કંઈક કરવા સજ્જ થતી, વિચારશીલ અને સ્વેચ્છાને અપનાવતી નારીની આ કથા છે.

આ કથાની નાયિકા ‘અરુણા’ એક મધ્યમવર્ગીય અને રૂઢિચુસ્ત પરિવારની સભ્ય છે. જે એમ.એ. ના અભ્યાસ દરમિયાન પ્રકાશમ્ નામના વ્યક્તિના પ્રેમમાં પડે છે. અરુણાનો પરિવાર એવા સમાજનું ઉદાહરણ છે, જેમાં દિકરીને ૧૫માં વર્ષ પરણાવી દેવી, આઠથી વધુ ભણવાની છૂટ નથી, ચોક્કસ કારણ વિના ઘરની બહાર જવામાં પ્રતિબંધ છે. દિકરીને ઘરકામ કરતાં આવડી જાય એટલે તે લગ્નને લાયક થઈ ગઈ એવું માનવામાં આવે છે. આ સ્થિતિમાં પણ નાયિકા એમ.એ. સુધી અભ્યાસ કરે છે એનું એકમાત્ર કારણ તેના પિતા જાનકી રામૈયા દેવાદાર બની ગયા તે છે, પિતા પાસે લગ્ન કે દહેજમાં આપવા માટે રૂપિયા નથી. પરિવાર વચ્ચેના બંધિયાર જીવન કરતાં પ્રકાશમ્ સાથે સ્વતંત્ર જીવન જીવી શકાશે એવા આશયથી અરુણા કોલેજમાં લેક્ચરરની નોકરી મેળવ્યા બાદ પ્રકાશમ્ સાથે લગ્ન કરે છે. અરુણાની સખી ઉમા એને ચેતવે છે કે સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે લગ્ન કરવા એ યોગ્ય નિર્ણય નથી પણ આખરે અરુણાની પ્રબળ ઈચ્છા આગળ એનો મત ટકતો નથી.

લગ્ન બાદ અરુણાની સ્થિતિ વધું સંઘર્ષમય બની જાય છે. જેને લગ્ન બાદ પાંચ વર્ષ સુધી માતૃત્વની ઈચ્છા ન હતી, એ જ અરુણા ત્રીજે મહિને સગર્ભા બને છે અને દિકરીને જન્મ આપે છે. તેને સમજાઈ જાય છે કે, દેહ ભલે તેનો હોય પરંતુ આ દેહ પર ઈચ્છા તો તેના પતિની જ ચાલવાની. લગ્ન પછીની દરેક ઘટનાઓ જેમકે અરુણાનું કોલેજ એસોશિયેશનમાં જોડાવું, પગાર વધારાની હડતાલમાં જવું, સામાજિક કાર્યકર તરીકે થયેલા અનુભવો... વગેરે ઘટનાઓમાં એક સ્ત્રી તરીકે નાની નાની બાબતોમાં કેટકેટલો સંઘર્ષ કરવો પડે છે તેનું મર્મવેદક નિરૂપણ આ કથામાં જોવા મળે છે. અરુણાની મનોસ્થિતિને

સજકે બખૂબી નિરૂપી છે. સમાજસેવાની પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા અરુણાને જીવન જીવવાની એક નવીન પગદંડી મળે છે. તેની દુનિયા વિસ્તરવા લાગે છે જે પ્રકાશમ્ માટે અસહ્ય બની જાય છે.

આખરે કથાના અંતે અનેક અનુભવોમાંથી પસાર થયેલ અરુણાને જ્યારે પ્રકાશમ્ ધમકી આપે છે ત્યારે તે પતિનું ઘર છોડી દે છે જે તેના જીવનનો સૌથી કઠિન નિર્ણય હોય છે. સખી ઉમા પાસે એક મહિનો દિલ્હીમાં રોકાઈને ભવિષ્યની રૂપરેખા ગોઠવવાનું નક્કી કરે છે. અરુણાની અંદર રહેલ માતૃત્વની ભાવના તેને આ કાર્ય કરતાં રોકે છે પરંતુ ત્યારે ઉમા તેને વિશ્વાસ અપાવે છે કે કાયદો દિકરીનો કબ્જો માતાને જ આપશે ત્યારે અરુણાનો એકલા રહેવાનો નિર્ણય વધુ દ્રઢ બની જાય છે. લેખિકાએ આ કથામાં નારીજીવનની ઘણીબધી સમસ્યાઓને સમાવી છે. જેમકે શિક્ષણ, દહેજ, લગ્નજીવન, વિધવા સ્ત્રીની પરવશતા, સમાજસેવા કરતા વ્યક્તિઓની સંકીર્ણ માનસિકતા, બળાત્કારનો ભોગ બનેલ નારીની મનઃસ્થિતિ, મહેંદીની સ્ત્રીઓ તથા તેમની સમસ્યાઓ, લીવ ઈન રિલેશનશીપ વગેરે.

કથામાં કેટલાંક પ્રસંગો એકબીજાના વિરોધાભાસી પણ છે. જેમકે નાવિકા અરુણાની મોટી બહેનના લગ્ન પંદર વર્ષે કરી દેવામાં આવે છે અને એકત્રીસમાં વર્ષે તો તે નાની પણ બની જાય છે, તો બીજીતરફ ઉમાનું પાત્ર છે જે સુધીર સાથે સહજીવન પસાર કરે છે પરંતુ પોતાની સ્વતંત્રતા જાળવી રાખવા માટે લગ્ન સંબંધથી જોડાતી નથી. એકતરફ બાળવિધવા ફોઈ કનકમ્મા છે. જે પોતાની મિલકતના જોરથી ભાઈ જાનકી રામૈયા અને તેના પરિવાર એકચક્રીય શાસન કરતા બતાવાયા છે, તો બીજીતરફ વિધવા કમલમ્મા છે. જેમણે પતિ સાથે તનતોડ મહેનત કરીને સાત-સાત સંતાનોને પગભર કર્યા, એ જ કમલમ્માને વૈધવ્ય બાદ મોટો દિકરો તરછોડી દે છે. સામાજિક કાર્યોમાં રસ દાખવનાર કેશવરામ એવું ઈચ્છે છે કે અરુણા સમયના કોઈપણ બંધન વિના સમાજ તથા સામાયિક માટે કાર્ય કરે, પરંતુ એ જ કેશવરામ પોતાની પત્નીને એકલા ઘરની બહાર જવાની સ્વતંત્રતા આપવા રાજી નથી. મહેંદીની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ અને પોલીસ દ્વારા થતી તેમની હેરાનગતિ પણ ઉલ્લેખનીય ઘટના છે.

ઘરેલું હિંસાનો મુઠ્ઠો પણ સજકે નાજુકતાથી રજૂ કરી આપ્યો છે. સંગમ્મા પર તેના માલિક અને તેમના મિત્રો દ્વારા બળાત્કાર થાય છે, સંગમ્માને મળીને આવ્યા બાદ વ્યથિત અરુણા એજ રાત્રે પોતાની ઈચ્છા વિરુદ્ધ પતિ પ્રકાશમ્ દ્વારા ભોગવાય છે. અરુણા પોતાની પીડા જણાવી શકતી નથી તેના મનમાં પ્રશ્ન થાય છે, ‘પોતાની અને સંગમ્માની પરિસ્થિતિમાં શું ફેર છે? આ સમયે અરુણાની મનોવેદનાનું અત્યંત બળકટ રીતે નિરૂપણ થયું છે. એનો એક અંશ જોઈએ, ‘એ અરુણાને ચૂમી રહ્યો હતો. અરુણા સિથિલ થઈ ગઈ. આ અત્યારે શું થઈ રહ્યું છે? શું પ્રકાશમે મારી પર રેપ નથી કર્યો? મારી મરજી વિના એણે પોતાની ઈચ્છા સંતોષી. મેં ના કહી તોપણ માન્યો નહીં. પતિ છે, એટલે આંખો બંધ કરીને પડી રહી, પણ એટલે શું એ રેપ ન કહેવાય?’ દુનિયાની કોઈ સ્ત્રી એવી નહીં હોય જે આ સ્થિતિમાં મુકાઈ નહિ હોય. છતાંય કોઈ સ્ત્રીએ આ વાતની ચર્ચા પોતાના મન સિવાય અન્ય કોઈ પાસે નહિ કરી હોય. આ જ વાતને સજકે ખૂબજ નજાકતથી મનની ઊંડાઈમાં પહોંચી જાય એ રીતે વણી લીધી છે.

આ સિવાય પણ અનેક નાની-નાની ઘટનાઓ અને પાત્રો દ્વારા સમગ્ર કથા નારીવાદી સાહિત્યના લક્ષણને પુરવાર કરી આપે છે. વર્તમાન વાયકને કથાવસ્તુમાં નાવિન્ય ઓછું દેખાય એવું બની શકે પરંતુ સજકે કલમના આછા લસરકે જે પાત્રોને જીવંત બનાવ્યા છે, એ જ પાત્રો વાયકને અંત સુધી ઝકડી રાખે છે.

કૃતિના અંતે વાયકને કુંદનિકા કપડિયાની ‘સાત પગલાં આકાશમાં’ ચોક્કસ યાદ આવે. એમાં રહેલી વસુધા પણ આપણી અરુણાની જેમ ઘર છોડે છે. વસુધાને સમાન વિચારધારાવાળું મિત્રમંડળ મળે છે પરંતુ અહીં અરુણાને હજી સંઘર્ષ કરવાનો છે, આ સંઘર્ષમાં અરુણાની પ્રબળ ઈચ્છાશક્તિનો વિજય થશે એવો નાદઘોષ કથાના અંતે ભાવકને ચોક્કસ અનુભવાય છે.

સંદર્ભ સૂચિ

1. ‘સ્વેચ્છા’, વોલ્ગા(1987). અનુ. મીનલ દવે(2021), અરુણોદય પ્રકાશન અમદાવાદ.